

Het hoogstaande van te gronde gaan

BRON: Vrij Nederland 8 juli 1995

>> Peter Drehmanns

De antifascistische schrijver Elio Vittorini schreef *Mens of niet* in zijn onderduik periode in Milaan, 1944. Het tast de grenzen van de taal af, evenals die van de moed, en onderwerpt wat mensen doen aan een kruisverhoor.

Wie gesterkt wil worden in de opvatting dat een avondje film minstens zo calorierijk is als gebakken haring, moet de in 1945 voor het eerst gepubliceerde roman *Mens of niet* (*Uomini e no*) van de Siciliaanse schrijver Elio Vittorini ter hand nemen. Wie zich wenst te laven aan een boeiende conversatie tussen de honden van een Duitse Gestapo-kapitein of niet vies is van een onvervalst Uburleske dialoog ('Oeh!' zei de hond. 'Ja, oeh!' zei Zoon Gods), is in goede handen bij deze schrijver, die tussen 1940 en 1965 aan het culturele en politieke front in Italië een figuur van formaat is geweest. Wie over 'de woestijn van de liefde' en 'een grote auto met de kleur van rivierbagger' wil lezen en niet terugdeinst voor een intiem tête-à-tête met de Dood en een kanonnade van morele vraagstukken, zal zich thuisvoelen in *Mens of niet*.

Let wel: dit zijn geen verkoopargumenten maar indicaties met betrekking tot de literatuuropvatting van een man die behalve schrijver, vertaler van Amerikaanse literatuur (Hemingway, Faulkner, Steinbeck), oprichter van literaire tijdschriften en cultureel promotor ook actief is geweest in de Resistenza, de Italiaanse verzetsbeweging tijdens de Tweede Wereldoorlog. Ook dat laatste feit is van wezenlijk belang om het schrijverschap van Vittorini te kunnen taxeren. Niet alleen schragen de verzetsdaden van de partizanen grotendeels de handeling van Vittorini's boeken, ook worden de thematische en stilistische keuzen van dat (kleine) oeuvre verregaand bepaald door de plicht van het verzet, van het 'controcorrente', tegendraads zijn, van de halsstarrige weigering je mee te laten drijven met de hoofdstroom.

Dat *Mens of niet* over (het) verzet gaat is voor de uitgever wellicht de (banale) reden geweest om dit boek in vertaling te laten verschijnen, in een jaar waarin

het blijkbaar dure plicht is om de lezer te bombarderen met verzets- en oorlogsliteratuur. Maar dat hoeft niemand zich aan te trekken. Na de kennismaking met Vittorini's meest geslaagde (maar gebrekkig vertaalde) roman *Gesprek op Sicilië* (1941) kunnen we ons nu opnieuw verwonderen over het vitale, bokkige proza en de frivole zwaarmoedigheid van een schrijver die voortdurend hartstochtelijk op zoek was naar - zoals het in *Mens of niet* luidt - 'een nieuwe reactie (...), een nieuwe wending van woorden die, op de een of andere manier de stroom van ons bewustzijn wijzigt', naar 'een manier (...) die het (...) mogelijk moet maken waarachtigheid te brengen in alles wat men doet'.

Naar waarachtigheid streeft ook de hoofdpersoon van *Mens of niet*, de verzetsstrijder N-2. Hij stelt zich te weer tegen de krenkingen die de mensheid worden aangedaan door de fascist en tegelijkertijd probeert hij sereniteit te scheppen in zijn verhouding met Berta, een getrouwde vrouw die zich vastklampt aan deugdzaamheid en stabiliteit. Wanneer Berta oog in oog komt te staan met de lijken van door de fascist gefusilleerde burgers, sluimert in haar het vermetele besluit zich los te maken van haar onwankelbare overtuigingen en zich over te geven aan haar stuurloze liefde voor N-2. Als N-2 na een reeks overvallen op de Duitsers en de Milanese miliciens een gezocht

man is geworden, vlucht hij niet maar wacht op Berta (die niet komt) en op de gevreesde Zwarte Hond en diens manschappen. Door haar angst voor moed zal Berta standhouden, en door zijn met-de-moed-der-wanhoop-mentaliteit zal N-2 te gronde gaan, waarbij Vittorini lijkt te suggereren dat het ethisch hoogstaander is te gronde te gaan dan overeind te blijven, want overeind blijven impliceert altijd een zeker conformisme en de laffe weigering jezelf op de tocht te zetten. De wereld moet met open vizier tegemoet getreden worden: dat is een van de ethische richtlijnen die *Mens of niet* de lezer - met de nodige omzichtigheid - meegeeft. Maar ook in esthetisch opzicht klinkt deze zinnige vermaning door. Hoewel Vittorini als een van de grondleggers van het neorealisme met eenvoudige bewoordingen een sociaal-kritisch en realistisch beeld wil schetsen van het Milanese verzet, tast hij tegelijkertijd de grenzen van de taal af en vermindert hij doelbewust de realistische toon en de intrige door van kroniek mythe te maken en poëzie. Met korte, ritmische zinnen en een suggestief woordgebruik vol herhalingen, echo's en fonetische sprankeling formuleert Vittorini zijn engagement dat soms in het gedrang lijkt te komen door deze lyrische preoccupaties. Ook de karaktertekening heeft te lijden onder deze last: meer dan eens zijn de personages schietschijven van een schrijver die zijn lyrische kruik kwijt wil. De avonturen van N-2 en zijn kameraden Helleboot, Metastasio, Zoon Gods, Gracchus en Scipio worden slechts schetsmatig weergegeven, het verhaal heeft het provisorische karakter van een houtskooltekening. Aan decor en uiterlijkheden wordt amper aandacht besteed, maar ook psychologische duikvluchten worden vermeden. Vittorini wil de lezer niet meeslepen, maar juist diens bestaansreden en positie - als lezer én als mens - ter discussie stellen: waarom leest de mens, waarom leeft hij, waarom strijdt hij, waarom krenkt hij en als hij krenkt is hij dan nog wel een mens of eerder een wolf? Het is bij Vittorini als bij een van zijn personages, de oude partizaan Gracchus die onafgebroken zichzelf sommeert zijn omgeving te bestoken met een kruisverhoor: 'Hij was nieuwsgierig naar de mensen, stelde altijd vragen, maar nooit kwam hij erachter wat uiteindelijk hun daden bepaalde.'

de laatste tien jaar van zijn leven schreef hij niet meer, maar was hij als hoofdredacteur van het tijdschrift *Menabò* medeverantwoordelijk voor het ontstaan van de neo-avanguardia, de literaire stroming die de dood van de roman proclameerde.

Provocerend en experimenterend baande Vittorini zich een weg door het leven en de literatuur - een onderneming die eindigde in volstrekte sprakeloosheid: